

TÓTH VALÉRIA

ETELKÖZTŐL TIHANYIG

A helynevek és a magyar őstörténet

A magyar nyelv legkorábbi írott forrásai – a többnyire latin nyelven írott oklevelek – nagy számban tartalmaznak helyneveket. Koraiságuk miatt nem meglepő, hogy számos elmélet épült rájuk, például a Kárpát-medence 10–11. századi etnikai viszonyait illetően is. Ezeket az elképzeléseket látva azt a kérdést kell feltennünk és megválaszolnunk, hogy milyen módon és milyen mértékben lehetnek segítségünkre ezek a helynévi adatok a Kárpát-medence korai etnikai képének a rekonstruálásában.

diáról és Etelközről; törzseikről: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi; vezéreikről: Levedi, Álmos, Árpád, Tas, Tevel stb.), jó néhány olyan információt és elnevezést közölve, amely későbbi forrásokban egyáltalán nem fordul elő.

HELYNEVEK MINT FORRÁSOK...

Még a 11. századból is alig tucatnyi írásos dokumentum maradt ránk – közte például az első eredeti és hiteles oklevelünk, a Tihanyi apátság alapítólevele,

sar feu = Sár-fő

benne 82 magyar nyelvű helynévi említéssel –, s a forráshiány egészen a 12. század közepéig jelentősnek mondható. Ezek az idegen – többnyire latin, olykor görög – nyelven íródott nyelvemlékek jelentős számban tartalmaznak magyar nyelvű adatokat (zömmel hely- és személynéveket, ritkábban közsavakat), amelyek – minthogy ezek képviselik legközvetlenebb módon a korabeli magyar nyelvet – a nyelvtörténetet becses forrásainak minősülnek.

Erre a nyelvi forráscsoportra alapozhatjuk tehát leginkább a magyar őstörténetre, a honfoglalás korára és – valamivel nagyobb biztonsággal – a 11. század időszakára vonatkozóan a nyelvi (s ezen keresztül aztán bizonyos mértékig a történeti) természetű következtéseinket. A nyelvi adatok időhöz kötését azonban több körülmény is megnehezíti. A korai okleveles források ugyanis jobbára nem eredetiben maradtak ránk, hanem későbbi másolatban, némelyiküknek ráadásul a hitelessége is erősen megkérdőjelezhető, így ezeket csak megszorításokkal vehetjük figyelembe.

Van azonban egy jelentős elbeszélő forrásunk, amelyet a magyar őstörténeti kutatásokban – de általában a nyelv- és a történettudományban is – hosszú időn keresztül szinte szentírásként kezeltek: Anonymus honfoglalástörténete, a *Gesta Hungarorum*. A latin nyelvű geszta a 13. század elején keletkezett ugyan, de P magister a 9. század végének eseményeit s a magyar honfoglalás történetét kívánta benne megírni. A forrásértékére vonatkozó kérdést így két idősík kapcsán is meg kell válaszolnunk. De lássunk előbb egy

A magyar őstörténet megismeréséhez a régészet és a történettudomány mellett fontos fogódzót jelent a nyelvi természetű forrásanyag is. Nyelvemlékekkel azonban csak a 10. század közepétől rendelke-

zünk: 950–951-ből maradt ugyanis ránk Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár görög nyelvű munkája, *A birodalom kormányzásáról*, amely több fejezetben is említést tesz a magyarokról (szállásterületeikről: Levé-

Néhány helynév és helyjelölő kifejezés a Tihanyi alapítóleveléből

BETŰHÍV ÁTÍRAT	KORABELI HANGZÓS FORMA	MAI MEGFELELŐ
sar feu	sár feü	Sár-fő
ohut cuta rea	oy út ~ ut kutá réá	Ó út kútjára
holmodi rea	χolmodi reá	Halmodra
nogu azah fehe rea	nagyu aszay feyé réá	Nagy-aszó fejére
castelic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea	casztelic (et) feyérγaru réá mēney χodu utu réá	Kesztőlcre és Fehérvárra menő hadútra
petre zenaia hel rea	petré szénájá hel réá	Petre szénája helyére
fotudi	fotudi	Fadd
lean syher	lěány siyēr	Lánysír
luazu holma	luászu χolmá	Lovász halma
kasztelic	casztelic	Kesztől
fidemsi	fisemsi	Fedémes
aruk tue	áruk tüé	Árok töve
p&re	petre	Petre
bagat mezee	bagát mezeé	Bagát mezeje

rövid részletet a munkából Pais Dezső fordításában:

„Azután Árpád vezér és nemesei innen felkerekedve a Nyárád vidékéig vonultak, s tábort ütöttek a patakok mellett attól a helytől kezdve, melyet most Kácsnak mondanak. Árpád itt nagy földet adott Ócsádnak, Örsúr apjának. Örsúr, a fiú aztán ott, annak a folyónak a forrásánál várat épített, amelyet most Örsúr várának hívnak. Árpád vezér és övéi innen továbbmenve eljutottak az Eger vizéig. Kunyhókat készítve több napig ott maradtak, s azt a hegyet, amelyen a vezér számára leveles színt vertek, Színhalomnak nevezték el. Táboruk az Ostorospataktól egészen Poroszló váráig húzódott. Azután útjukat folytatva elérték a Zagyva folyót; ennek a folyónak a partján tábort ütöttek a Tiszától

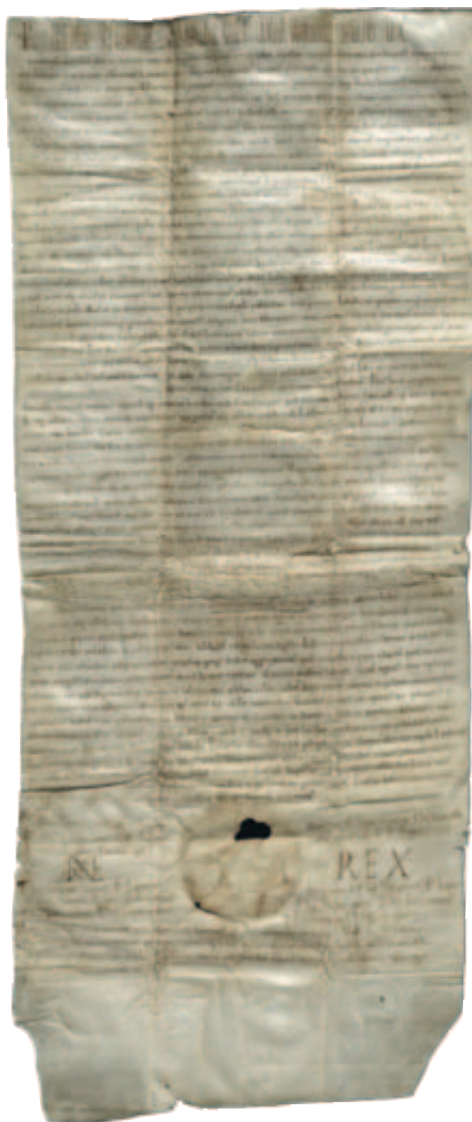
holmodi rea = Halmodra

egészen a Mátra-erdőig, s meghódították annak a földnek minden lakóját a Köröstől a Zagyva folyóig meg a Szepes-erdőig.”

Az itt kiemelt eseményleírás, csakúgy, mint az egész honfoglalástörténet – vallja ma már szinte egyhangzóan a történet- és a nyelvtudomány is – lényegében Anonymus fantáziájának szülötte. A geszta helynevei azonban (mint az itteni szövegrészben szereplők is) jórészt hitelesnek, tehát valóban létező névformáknak fogadhatók el, de persze nem a 9. századra, hanem Anonymus saját korára, a 13. század elejére vonatkozóan.

... ÉS ÉRTÉKÜK

A honfoglalás utáni évszázadok helynévi adatait tehát az oklevelekből, elbeszélő történeti munkákból meríthetjük. Azt is tudatosítanunk kell ugyanakkor, hogy a források soha nem a nevek keletkezéséről adnak információkat, hanem a létezésükről. A *Tihanyi alapítólevél bolatin* helyneve például csak arról tanúskodik, hogy 1055-ben a tavat így nevezték, de az, hogy az elnevezés mikorról való, a múlt feltáratlan homályába vész. Amikor ugyanis a helynevek valamilyen jogeset vagy egyéb okok folytán bekerülnek az oklevelek vagy más típusú források szö-

vegébe, akár már évszázadok óta létezhettek. Ezt a körülményt akkor is szem előtt kell tartanunk, ha a neveket nyelvi vagy éppen történeti kérdésekben fogjuk vallatóra. A fenti szövegrészben szereplő *Zagyva* folyónév például szláv eredetű ugyan (tehát szláv elnevezőktől származik), mégsem utalhat önmagában szláv etnikumra a 13. század elején a térségben, csupán azt jelzi, hogy a névadás idején – ami viszont bizonytalan időbeli mélységben van – itt valóban éltek szláv nyelven beszélő népek.

A korai források helynévi adatai persze felhasználhatók arra, hogy a segítségükkel az adott korszak etnikai összetételéről képet alkothassunk, de ehhez fontos elméleti és módszertani alapelvek tisztázására és alkalmazására van szükség. A 20. század elején több jeles nyelvtörténész is megkísérelte a Kárpát-medence etnikai képét a honfoglalás korában (Melich János), illetve a 11. században (Kniezsa István) elsősorban nyelvi forrásanyagra – lényegé-

ben a helynevekre – támaszkodva megrajzolni. A kiindulópontjuk az volt, hogy az írott forrásokban az adott korszakból ránk maradt helynevek főképpen az etimológiai eredetük alapján megbízhatóan vallhatnak etnikai kérdésekben is. Kniezsa István egy térképet is rekonstruált, amely a vizsgálatai alapján a 11. századi Kárpát-medence etnikai összetételét ábrázolta.

Kétségtelen, hogy az idegen (szláv, német, török stb.) eredetű helynevek az adott etnikum (szlávok, németek, törökök stb.) névadásából származnak, azok egykori – a nevek keletkezésének korára feltételezhető – jelenlétéről árulkodnak. A *Tihanyi alapítólevél bolatin* (Balaton) vagy *castelic* (Keszthely) helyneve például biztosan a szlávok névadásából vezethető le, az ugyanitt szereplő *feheruuaru* (Fehérvár) vagy *luazu holma* (Lovász halma) pedig magyar névadókat feltételez. A 11. század közepén azonban a fenti szláv eredetű nevek sem jeleznek már szláv etnikumot a térségben: azok hangalakja ugyanis egyértelműen magyar névhasználatra utal (pl. a szláv **Blatin* alak szó eleji más-salhangzó-kapcsolatának a magyarban szokványos megszüntetésével).

Az írott forrásokban előforduló helynevek etnikai forrásértékének feltárásakor a tudományos kutatás ma már inkább a nyelvi-etnikai rekonstrukció módszerével él. Ez a komplex eljárás ugyanis a végső etimon (az eredet) meghatározása mellett a név adott for-

ohut cutarea = Ó út kútjára

rásbeli helyzetére, további adataira (továbbélésére), nyelvi környezetére és hangalaki változásaira egyaránt figyelmet fordít. Ezzel a módszerrel már kétségkívül megnyugtatóbb – bár egyúttal szükségszerűen hézagosabb – eredményekre juthatunk a Kárpát-medence egy-egy korszakának nyelvi-etnikai összetételét illetően. Le kell azonban mondanunk arról az álomról, hogy a honfoglalás korának vagy a 11. század időszakának etnikai jellemzőit olyan kidolgozott térképen ábrázolhassuk, amelyet Kniezsa István alkotott 1938-ban. Ehelyett be kell érünk egyfajta bizonytalan realitással, ami még mindig több, mint a biztos illúzió. ♦

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést!

ajándék, amely

12

hónapra kínál olvasnivalót!

**Éves előfizetési díj:
6950 Ft**

Születésnapra, évfordulóra lepje meg családtagjait, barátait
Rubicon-előfizetéssel!

Kedvezményes akciónk keretében tízet fizet tizenkettőt kap!

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

Előfizetés menüpont

Információ: www.rubicon.hu • rubicon@t-online.hu • 06-1 402-1848
1161 Budapest, Sándor u. 60.

RUBICON MEGRENDELÉS: www.rubicon.hu

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa
a Rubicon
minden
hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2003/3-4	Új világregd	699 Ft	☐	2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐
2003/6	A történet mestersege	448 Ft	☐	2011/11	Az avarok	645 Ft	☐
2003/9-10	Deák Ferenc, a haza bölcse	699 Ft	☐	2011/12	Gulag	645 Ft	☐
2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐	2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐
2004/7	Történelem az interneten	448 Ft	☐	2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐	2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐	2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐
2004/12	Az Andrások világa	448 Ft	☐	2012/3	Kitörés	645 Ft	☐
2005/1	A háború sötét arcai	498 Ft	☐	2012/4-5	Történelmi tévhitek - Krasznahorka büszke vára	995 Ft	☐
2005/8	Az NSDAP története	498 Ft	☐	2012/6	Adók és adófizetők - Hitler stílusa	645 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐	2012/7	Újkori olimpiák - Lovagok világa	645 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások - Tortúra	545 Ft	☐	2012/8	Horthy István halála - Kádár arcai	645 Ft	☐
2006/8	Che Guevara - Keresztesek	545 Ft	☐	2012/9-10	Klebelsberg - Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2007/1-2	Második Trianon	889 Ft	☐	2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság - Titkosszolgálat	595 Ft	☐	2012/12	Sztálin - Nagy perek - A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐	2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐	2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	☐	2013/1	Híres merényletek - Gestapo	695 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐	2013/2-3	Nagy Szulejmán - Pápák és a Pápaavasztás	995 Ft	☐
2007/1 különszám	AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐	2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐	2013/5	Horthy Istvánné - Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐	2013/6	Szent István nyomában - Fehérvár	695 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐	2013/7	Bethlen Gábor - Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐	2013/8	A mohácsi csata - II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐	2013/9-10	Napoleon - A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐	2013/11	Hősök tere - Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐	2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐	2013/1 különszám	A borgiák - Firenze és a Mediciek	695 Ft	☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft	☐	2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐	2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐	2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐	2014/3	Dózsa György, 1514 - Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐	2014/4-5	Seuzo-kincs - Az I. világháború	995 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐	2014/6	A béke kálváriáján - Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐	2014/7	Egy magyar mítosz - Az aranycsapat	695 Ft	☐
2009/9	A téli háború	595 Ft	☐	2014/8	Sopron - A hűség városa	695 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet - Középkori magyar királynék	595 Ft	☐	2014/9	Isonzó - Doberdó - Caporetto	695 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐	2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐	2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	☐	2014/12	Magyar béketörekvések - Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐	2014/1 különszám	Európa	695 Ft	☐
2010/4-5	Trianon és 20-as évek Magyarországa	995 Ft	☐	2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések - Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐	2015/2	Islám radikalizmus - Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐	2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐	2015/4	1945, egy végzetes év - Hóman Bálint	695 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek - Kulákok	645 Ft	☐	2015/5-6	Örmény genocídium 1915 - Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai - Károlyi Mihály	645 Ft	☐	2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft	☐	2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft	☐	2015/9	A Nádásdyak - Málénkij Robot	695 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona vizontagságai	645 Ft	☐	2015/10	Koncepciók perek	695 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐	2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század - Bethlenek	995 Ft	☐	2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai - Megszállások	645 Ft	☐	2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐	2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐	2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐	2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
				2016/5-6	Teleki Pál - Báthori István - GULAG	995 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2016/8-tól 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

2007-es évfolyam (12 szám)*	- 4500 Ft o
2008-as évfolyam (11 szám)	- 4500 Ft o
2009-as évfolyam (11 szám)	- 4800 Ft o
2010-es évfolyam (12 szám)	- 5000 Ft o
2011-es évfolyam (15 szám)	- 6000 Ft o
2012-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft o
2013-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft o
2014-es évfolyam (13 szám)	- 6000 Ft o
2015-ös évfolyam (12 szám)	- 6000 Ft o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóirat számaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV: _____

INTÉZMÉNY
(KÖZLETTI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS:

UTCA: _____

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ: _____

TELEFONSZÁM: _____

E-MAIL: _____

OLVASHATÓ ALÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézirással is elfogadjuk.